

het. A »Hárman« c. regényben nem akadt hely a szépség és az öröm számára. Helyenkint monumentális komorságával a nagy mementők közé tartozik. Tragikus és sötét, mert benne feszül a kor minden megoldatlan problémája s három, lényegében magányosan küzdő fiatal elbukását mutatja meg. Gorkij is érezte, hogy hiányzik valami a regényből, s ezért mentette ki végül is Pávelt a három közül a jövőnek. Pável erős, egyenes jellem s a könyvet azzal az érzéssel teszi le az olvasó, hogy Pável megtalálja

majd az utat azokhoz, akik tudják a megoldást. Tudják, mert gyűlöletük éppoly tudatos, mint szeretetük: gyűlölik a multat, amely Gorkijnak ebben a regényében intőjelül marad fenn csupán, és szeretik a holnapot, azt a holnapot, amely mintegy feleletképpen Ilja Lunyev kérdéseire, néhány évvel később 1905 forradalmában hajnalodik, hogy majd végkép elsőpörve az Avtonomovok és Filimonovok hazug világát, 1917-ben elindítsa útjára a nagy, tisztító vihart.

Szabó Ede

MÓRICZ ZSIGMOND : BETYÁR

Móricz Zsigmond összegyűjtött művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953.

Eötvös József Violája óta hagyomány a magyar irodalomban a betyár alakját társadalmi kérdések középpontjába állítani. A társadalomnak sokáig legnincstelenebb tagja, a földhözragadt szegényparaszt a betyárkodással rugta szét a feudális társadalomnak számára még élethelehetőséget sem nyújtó, szűk kereteit. Ezzel ugyan még a maga számára sem vivta ki azt a lehetőséget, hogy az élet javait elnyomóival egyenrangúan élvezhesse, de kivívta magának a legtöbbet, amit egy elnyomott ember kivívhat: a szabadságot. »Most csak ilyen futó betyár vagyok, de azért szabad embőr.« Mondja Rózsa Sándor Tömörkény István Betyárlegendák¹ című művében.

Legnagyobb íróink megértették a betyáréletnek ezt az alap-indítékát. Különösen a szabadságharc után igazolódtott be a betyárkodásnak a társadalmi igazságtalanságok elleni harccal való összefüggése: a Violák egycsapásra szabadsághősökké váltak. Rózsa Sándornak, a szabadságszervező önkéntes szabadságharcosnak alakja szimbólummá vált. Azokban az esztendőkből, mikor az utolsó betyárokat, (jórészt már csak rablótútonállókat) számolta fel kíméletlenül a kormány, és mikor a Betyár cselekménye is lejátszódik, Tömörkény már említett művében nem mulasztják el a betyár-világnak ezeket a haladó és értékes hagyományait a közönséges haramia-vonatkozásoktól elválasztani. »Az igaz jószág« című fejezetben Rózsa Sándort mutatja be, mégpedig családi legenda keretében. A történet szerint az író nagyapja maga is öreg negyvennyolcas, egy este Rózsa Sándorral találkozik. Mint régi ismerősök, sőt bajtársak beszélgetnek egymással; mint ha a »forradalom« szó valami regebeli varázsigeként eltüntetné az úr és zsvány közötti különbséget.

»Jóestét, őrnagy úr« — köszön Rózsa

Sándor a nagyapára. Tehát a *honvédtisztet* becsüli meg az öregúrban. Az viszont így felel:

»Derekasán szolgálta hazáját.«

Később így emlékezik vissza a találkozásra: »Nagyon derek ember volt ő... Együtt szolgáltuk a hazát... Mikor aztán a német elől bujdosunk, akkor is sok honvéden segítettek a Rózsa Sándor emberei.«

Ez a kötetkében szinte elbujtatott kis novella annál is érdekesebb, mert az előző írásokban Tömörkény egy újságírói riport könyörtelenségével ír néhány valóban közönséges haramiáról. Móricz előtt tehát itt, Tömörkénynél jelentkezik legvilágosabban az a gondolat, hogy a betyár a paraszti szabadság-gondolat megtestesítője is. Nem véletlen ez. Tömörkény is, akárcsak Móricz, a nincstelen parasztság szószólója irodalmunkban, neki kellett tehát meglátnia a betyárt ebben a megvilágításban. Mert a betyárnak még inkább csak meghocsátó Eötvös óta Jókai, Mikszáth több kisebb írásában ugyan fellelhetjük ezzel a szabadságért harcoló betyárral való rokonszenvet, de Tömörkény már a szabadsághóst magát fedezi fel. Móricz Betyárjában ebből a szabadsághósból már tudatos forradalmár lesz

A Betyár a Tömörkény által megütött hangot szélesíti hatalmas szinfóniává.

A betyárra irodalmunkban tehát a szabadság szeretete és a szabadságnak ha kell, erőszakos úton való kivívása jellemző. Ezért történt, hogy Móricz, aki már a Rokonokban kíméletlenül feltárta az uralkodó osztály hibáit, a következtetést — népi, paraszti forradalom szükségességét — a Betyárban vonja le. Ameddig egy mégoly jószándékú városi tisztviselő, Kopjáss nem tudott eljutni, addig magátólértedően jut el egy betyár, Avar Jani. Találónan írja Nagy Péter, hogy a Betyár az a regény, »amely a

¹ Szeged, 1898.

legmesszebb ment el a paraszti forradalom aktualitásának meghirdetésében.²

A Betyárban Móricz, hogy a társadalmi igazságtalanságok ellen küzdők igaz és fölftalan ügyét még jobban kihangsúlyozza — voltaképpen már nem is betyárt szerepeltet, ami a »foglalkozást« illeti. Avar Jani napszamos ember, akinek a könyvben leírt kalandja az első és utolsó betyárkaland életében, és aki ezt a kalandot is magasabb célok érdekében követi el. Avar Jani önmaga előtt vállalja legkevésbé a zsvány Szörnyű Jóska életmódját. Móricz nagy művészetével az »in medias res« elmondott betyárkaland után mutatja be az olvasónak azokat az iszonyú társadalmi és életkörülményeket, ahonnan Avar Jani jött, úgy, hogy az olvasó érzi: egyáltalán nem biztos, hogy ő Avar Jani helyében ilyen, csak igazán nagy egyéniségekre jellemző önfegyelméssel járt volna el a kastélyban. . .

Avar Jani jelleme tehát következetesen megalkotott és az író által minden lépésében indokolt jellem. Mégis van jellemének, illetve a regény cselekményének egy vitatott oldala, azaz fonala és ez Dea grófnő iránti szerelme. Pedig ez a szerelem a regénynek fontos és értékes motívuma: ez bizonyítja be Avar Janinak és az 1936-os olvasónak, hogy semmi értékes, semmi Avar Janiék számára hasznos és maradandó nincs a kastélyok világában. Éppen az a szerelem bizonyítja azt be, hogy még olyan, talán Avar Jani számára is társadalmi vonatkozásoktól függetlennek látszó dolog, mint a szerelem is mennyire függ társadalmi vonatkozásoktól. Dea alakja megfelel az Uri Muri, a Rokonok öngyilkos fölbirtokos és »középosztálybeli« alakjainak. Móricz igen sok jelentékeny hőse végzi életét úgy, mint a Betyárban Dea, éppen ezzel mutatva meg, hogy ezekre az emberekre nem az élet, nem a jövő vár: halálra vannak ítélve. Dea, az egyetlen ember, akinek szemét a betyárkaland felnyitja, felméri a maga társaságát és a betyárhoz képest üresnek, értéktelennek találja. Dea életének értelmét veszíti el a felismerés által. Azért van szükség arra, hogy Avar Jani feleségül kérje őt, bármily furcsa és kétségkívül nem mindennapi ez a szituáció (de vajjon a betyárkaland mindennapi-e?), hogy Dea a *végző következtetésekig legyen kénytelen elmennti*. Mert Dea Avar Jani munkás életének útján újra megtalálhatná az élet értelmét; de ez a cselekvésre képtelen, csupán a pusztá felismerésig eljutó urinó nem vállalja, mert nem tudja vállalni ezt az utat. Ez a szép hölgy, aki sokkal *kevesebb*, semhogy egy dolgos parasztember felesége lehetne, a sír szélén áll. Úgyis,

mint világának képviselője. Móricz tehát — mint mondtuk, több más művében is — halálra ítéli Dea egész társadalmi osztályát. Viszont meg kellett nyílni Dea előtt a lehetőségnek, hogy új életet kezdhessen — csak így bizonyosodhatott be, hogy nem tudja vállalni a telkialt új életet.

Ki kívánja ezt az új életet? Avar Jani, a »betyár«. Avar Jani mint férfi, megnyerő egyéniség, sokkal megnyerőbb, mint a regényben szereplő összes arisztokrata együttvéve. Boldogga tudna tenni egy asszonyt. De Dea nem őt, a férfit nem vállalja — hiszen sokkal különbnek látja völgyenyénél — hanem az életomat. Nagyon fontos, hogy Dea feltétel nélkül beleszeretne Avar Janiba, ha — tarsasagához tartozó lenne. Mikor a harmadik ének elején a történetről ábráncozik, a betyárt, aki tetszik neki, a naga képére idomítja. Abban reménykedik, hogy talán álruhás gróf és úgy csoportosítja érveit, hogy elringatja magát ebben az illúzióban. Egyszerűen nem tudja elképzelni, hogy ilyen intelligencia, ilyen politikai öntudat, parasztemberben is lehessen. Mikor azonban az igazság kiderül, ezt mondja:

»Én nem vagyok az, akinek maga gondol. . . Magának olyan feleség kell, aki együtt tud dolgozni magával. Egy derék, egészséges, jóra való nő. . . Én, legnagyobb sajnálatomra nem vagyok egy ilyen nagyszerű, hősie emberhez való. . . Mindenkinék annyit jelent a világ, amennyit abból magának meg tud szerezni. . . Én semmit sem tuok...«

És elpusztítja magát.

De hát kit szeretett meg ez az Avar Jani? Üres grófi szépséget? Nem egészen. Ő azt a nőt szerette meg, *akiről remélni merte, hogy vállalja az ő életét*. Csalódott reményében. De vajjon lehetetlen-e az, hogy egy gátlásokat és kórlatokat nem ismerő férfi egy kívánatos szép nőt megszeressen, még ha az — horribile dictu — egy grófnő is? Semmiestre sem lehetetlen. Avar Jani nem emészt el magát reménytelen szerelme miatt, tudomásul veszi és napirendre tér fölötte. Most legalább látja, hogy e gyűlött társadalmi osztálynak még ez a legértékesebbnek látszó tagja is mennyire értéktelen. A regény végén semmi illúziója nem maradt Avar Janinak. Még ez sem. De nemcsak neki: az olvasónak sem.

Mindezt azért szükséges tisztázni, mert van olyan elgondolás is, mely szerint ez a szerelem pusztán hibás írói fogás Móricz részéről.

Nagy Péter ugyanis a következőképpen vélekedik:³

»Avar Jani története azonban nemcsak politikai öntudata akcióbalépésének, hanem egy ember érzelmének az útja is: s ez az,

² Móricz Zsigmond, Múvelt Nép Könyvkiadó, 1954. 301. l.

Idézett mű 299. l.

ahol a regény erősen félrecsúszik, ugyanis mindjárt a kastélyban tett »látogatások« beleszeret Deába. . .«

»Ez a szerelem egyik oldalról sem valószínűsíthető; az író minden erőfeszítése ellenére sem. . .«

»Ezek a korlátok tulajdonképpen már az érzelmek születését sem teszik lehetővé. . . Csinált érzelmek s nem szolgálnak mást, mint az író céljait: a valóságot tükrözni nem tudhatják. . .«

Felmerül a kérdés: vajjon miért lett volna célja Móricznak, aki oly gyűlöletesnek mutatta be a kastélybeli arisztokráta társaságot, egymashoz erőltetni a tüzet és a vizet? Egyébként sem tétélezhetjük fel olyan íróról, mint Móricz Zsigmond, hogy 224 oldalon keresztül erőlködik, hogy Deából és Janiból egy part csináljon, amide mert ez eleve lehetetlen, nem sikerül neki, a regényhősök mégsem lehetnek egymáséi. Móricz nem is akar egy párt csinálni belőlük — ha akart volna, csinált volna — ő azt mutatja meg Avar Janinak Dea iránt érzett szerelmében, hogy, mint mondtuk, Dea és egész világa a múlté, a jövővel semmi kapcsolata nincs és *Avar Jani éppúgy nem számíthat rá, mint a zsarátnoki szegények Koppássra vagy a magyar mezőgazdaság Szahmáry Zoltánra.*

Indokolatlannak tartja Nagy Péter, hogy a regénynek és Avar Jani életének nagy fordulópontján, a paraszttüntetéskor, amikor hősünk a nagy szót kimondja: a föld azé, aki megműveli — gondolatai méltatlan szerelméhez, Deához kalandoznak. Avar Jani azonban nem árulója mégsem e gondolataival a nagy úgynék. Azért jut eszébe éppen most Dea, mert érthető és nagyon is indokolt kíváncsiságból az újságokat tanulmányozza, melyek szenzációként tárgyalják kalandját. Feltétlenül tudnia kell, vajjon nyomra jutott-e a csendőrség, vagy nem,

hiszen az élete függ tőle. Az újságcikkből értesül, hogy *Dea nem árulta el*, holott már megkapta küldeményét, a rojtot. . . Ez az öröm igazán érthető egy orszagszerte üldözött ember részéről. Természetes, hogy ez a közös titok szerelmét, vágyait és ábrándjait csak szítja, sőt *hiú reményekbe ringatja.*

Móricz tehát következetesen és művészien formálta meg regényének jellemeit. A Betyár — mint ahogyan már Nagy Péter rámutatott — valóban a Rózsa Sándor mellett Móricz legmesszebbmutató regénye. De nemcsak a mű egész koncepciója, hanem művészien megírt részletei is kincsei irodalmunknak. Így különösen jelentős Avar Jani falusi otthonának döbbenetesen valószínű leírása: szinte érzi az olvasó a kis, földes szoba, fojtó levegőjét. Móricz meggyőzi olvasóit, hogy így élni lehetetlen, hogy ez az élet fuldoklas. Hasonlóképpen művészi az ellenpólus: a grófi világ ábrázolása, különösen a grófi ebéd leírása. A hullafoltos fácán »magas illatát« és »finom ízét« taglaló szak jól megfigyelt típusai ennek a világnak.

Mindez feledteti az olvasóval a regény kompozíciójának fogyatékségeit: hogy nem derül ki az intező többször sejtetett kapcsolata a betyárral, illetve társával, a bizonytalanul megrajzolt volt vendéglős-agitátorral. Ugyanígy nem tisztázódik Dea vőlegényének csúfos megveréssel végződő kalandja sem.

A Betyárnak ez a negyedik — Szász Imre gondozásában megjelent — kiadása az elmúlt év könyvkiadásának jelentős eseménye. Mind az irodalomtörténet, mind pedig az olvasóközönség nyert azzal, hogy hozzáférhető lett számára az a mű, mely Móricz Zsigmond művészetét és harcos állásfoglalását egyaránt jól mutatja meg.

Nemeskürty István

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: SCHILLER

(A Kultúra Mesterei) Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953.

»Ami a Don Carlost illeti, az mindent felülmúl. . . Itt van például az a hely, ahol a király sírt, mert Posa márki megcsalta őt. . . pedig a márki csak a herceg érdekében csalta meg, érted, akiért feláldozza magát. És most az előszobában megtudják, hogy a király sírt. »Sírt?« »A király sírt?« Az udvaroncok rettentően megöröknyödnék, ez mindenkit megrendít, hisz a király borzasztóan kemény és szigorú ember. Mégis olyan jól meg lehet érteni, hogy sírt, és én tulajdonképpen jobban sajnálom őt, mint a herceget és a márkit együttvéve. Mindig egyedül van, senki se szereti

őt: most azt hiszi, hogy talált végre egy embert, és az elárulja. . .« Ezekkel alelkes szavakkal Thomas Mann Kisregényében egy német iskolásfiú igyekszik meggyőzni társát arról, hogy Schiller művei milyen gyönyörködhetőek, milyen nemes, felemelő gondolatok ragadnak magukkal olvasásukkor. Társa a német imperializmus neveltje és nem érti ezt. Tonio Krögernek, a nemes emberi eszményekért rajongó kisdíáknak éreznie kell, hogy áthághatatlan szakadék tátong közte és a német imperializmus szellemében nevelt társai között. Ugyanakkor a felnőtt Thomas Mann fájdalma csendül